

УДК 728.67

Т. О. Бунякіна

*аспірантка**Полтавського національного технічного  
університету імені Юрія Кондратюка*

## **ОБРАЗНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ПОЛТАВЩИНИ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

Анотація: у статті розглядаються основні образно-копозиційні особливості народного житла Полтавщини XVIII – початку XX століття.

Ключові слова: українська народна архітектура, народне житло, образно-копозиційне вирішення.

Дослідження прийомів та виявлення принципів образно-копозиційного вирішення української народної архітектури стосується перш за все житла. Такий вибір об'єкту дослідження пояснюється рядом причин.

Житлові будівлі були, безперечно, найдавнішими та наймасовішими. Відомості про глиняні житла на території України відносяться ще до трипільської культури (4 – 2 тис. до н. е.). Найбільш давніми, після житла, будівлями можна вважати господарські, перші згадки про які відносяться ще до зарубинецької доби (3 ст. до н. е. – 2 ст. н. е.). Але в досліджуваний період (XVIII – початок XX століття) типи господарських будівель і споруд, які зводилися на садибі, залежали від соціально-економічних можливостей родини та особливостей господарювання, а тому в різних районах Полтавщини набули розповсюдження різноманітні господарські будівлі. А найдавніші відомі культові будівлі та споруди (церкви, храми, каплиці, дзвіниці) відносяться лише до початку X століття.

Прийоми образно-копозиційного вирішення житла стали основою для формування композиції господарських будівель, а на ранніх етапах становлення сакральної архітектури й основою для формування культових споруд. Переважна більшість господарських будівель (комора, хлів, стайня, клуня, повітка та ін.) являла собою хату, конструкції якої були виконані з більш дешевих матеріалів, ніж житло. При цьому багатовіковий досвід народу в будівництві житла спричинив використання тих самих принципів образно-копозиційного вирішення й для господарських будівель. Щодо культових споруд, то відповідно до різних теорій їх виникнення, перші церкви наближалися або до однокамерного житла (за теорією професора Ф.Вовка) або до трикамерної хати (за теорією Мокловського).

Господарські будівлі та споруди, на образно-композиційне вирішення яких не вплинула житлова архітектура, або становили незначну групу (переважно лише вітряки), або виконували суто утилітарну функцію, мали незначні розміри та переважно були позбавлені деталізації (погріб, оборіг, кошниця та ін.), що унеможливило проведення детального аналізу цих будівель і споруд за всіма структурними рівнями композиції.

При використанні спільних для житлової та сакральної архітектури принципів граничної простоти та лаконічності композиції, культові будівлі все ж мали ряд особливих принципів та специфічних прийомів, які значно відрізнялися від прийомів формування житла, що дає підстави виділити образно-композиційне вирішення культових будівель в окрему тему дослідження.

Архітектура народного житла – «хати» – та його внутрішня організація в основних своїх рисах були спільними для всієї України; цю спільність можна прослідкувати в традиційних прийомах планування й обладнання житла, в характері та співвідношенні архітектурних об'ємів, трактуванні стіни, віконних та дверних отворів і даху будівлі [2]. В основі формування художньо-композиційних особливостей українського народного житла лежало уявлення народу про красу, доцільність і раціональність форм, зручність організації приміщень. Це досягалось такими засобами виразності, як об'ємно-просторова композиція будівель, пластика стін, колір, фактура, орнаментика деталей, розпис. Під впливом місцевих особливостей художня виразність відрізнялася своєрідним трактуванням, а зовнішній вигляд житла набував своїх специфічних рис.

Архітектурне вирішення житла, звичайно, будувалося на контрастних співвідношеннях окремих елементів і деталей відносно один одного або однієї частини відносно цілого.

Стриманість і простота об'ємно-просторової композиції народного житла контрастувала з мальовничістю вирішення фасадів; насиченість пластичного, орнаментального, фактурного оздоблення одних елементів будівлі контрастувала з іншими, більш скромними засобами, наприклад, декоративне оздоблення деталі – зі спокійним фоном стіни або навпаки. Контрастне співвідношення тонів характерне також для колористичного вирішення народного житла (поєднання світлого фону стіни з темним пофарбуванням цоколю, віконниць, дверей; яскравий, насичений контраст пофарбування різними тонами однієї або двох сусідніх стін і т.ін.). Використання контрастного співвідношення між окремими елементами давало можливість мінімальними та простими художніми засобами досягти найбільшої виразності архітектурного вирішення.

Загальні прийоми архітектурного вирішення українського народного житла характеризувалися граничною простотою та лаконічністю об'ємно-просторової композиції. Ця риса характерна майже для всіх типів житлових будинків усіх районів України та зумовлена в значній мірі конфігурацією плану будинку. Простота та лаконічність плану й об'єму давали можливість не тільки спростити виконання робіт по спорудженню будинку, знизити його вартість, але й широко використати в будівництві місцеві матеріали [1].

Пропорції фасаду хати характеризувалися низькою та видовженою формою стін і порівняно невеликою висотою чотирисхилого солом'яного даху м'яких обрисів; відношення висоти нижньої частини будівлі до висоти даху на Полтавщині наближалася до 1:1. Мала висота стін була викликана незначною корисною висотою приміщення. Економія матеріалу для стін і прагнення до поліпшення теплового режиму примушували робити корисну висоту житлового приміщення гранично низькою у 2 – 2,5 м. Разом із цим, враження малої висоти стіни створювалося великим виносом даху, який зменшував видимість стіни, та високим цоколем будівлі («призьбою») [3]. Невелика висота стіни житлової будівлі членувалася влаштуванням призьби, яка на Полтавщині була дуже високою – до чверті висоти стіни. Призьба створювала враження розвиненого цоколю будівлі та була м'яким переходом від землі до поля стіни та великого виносу даху.

Форма даху відігравала значну роль в архітектурному образі житлової будівлі, тому її оздобленню приділялося багато уваги. Перехід від поверхні даху до вертикальної стіни через великий винос даху створював соковитий і виразний контраст. Великі виноси даху характерні для народної архітектури України, а також їх можна прослідкувати й в архітектурі старовинних церков, де покриття першого ярусу різко виступало над площиною стіни. У основі цієї тенденції закладено прагнення захистити від вогкості приміщення й особливо стіну, в конструкцію якої майже завжди входила глина. Чим більший винос даху, тим далі від стіни спадала вода, що стікала з даху, а косий дощ не потрапляв на її побілену поверхню. Звис даху мав також і велике господарське значення, оскільки під навісом зберігалися або сушилися овочі та фрукти. Розмір виносу даху обмежувався його ухилом. У конструктивному відношенні цей винос вирішувався випуском кінців кроквяних ніг або консольними виносками верхньої об'язки та балок. У результаті вдосконалення художньої форми цього елемента виникла красива архітектурна деталь у вигляді «коника». Це виступаючі кінці балок, в яких конструктивна сутність і художня форма злилися в єдине ціле. Кронштейни обов'язково білили, бо їх бокова поверхня виходила на головний фасад і сприймалася як продовження побіленої стіни. Пізніше прагнення мати максимально великий винос призвело до

створення вздовж головного фасаду або навколо всієї будівлі критої галереї на стовпчиках [3].

На світлому та гладкому полі стіни яскравими плямами вирізнялися віконні та дверні отвори, які були органічними, невід'ємними елементами архітектури житла. Тому їх розміщення на фасадах, розмір і пропорції, а особливо прийоми оздоблення, мали істотний, а інколи вирішальний вплив на зовнішній вигляд житлового будинку [1]. Образно-композиційне вирішення вікон і дверей мало ряд принципів і прийомів, які забезпечували одночасне цілісне та контрастне сприйняття цих елементів у структурі композиції.

Різноманітні прийоми розташування віконних прорізів на фасадах будинків, їх величина, форми та пропорції, візерунок віконних перепльотів, застосування віконниць, а особливо художні засоби оздоблення вікон істотно впливали на архітектуру народного житла [1].

На Полтавщині на передньому фасаді житлове приміщення мало два вікна, розташування яких відповідало внутрішньому плануванню та обладнанню житла. Одне вікно розташовувалося близько до зовнішніх дверей для освітлення топки та робочого місця біля печі (переднічні вікна), друге – біля зовнішнього кута будівлі для освітлення столу та парадного, червоного кутка приміщення, розташованого навпроти входу (застільне, покутне вікно). З торцевого фасаду («причілок») теж влаштовувалося одне вікно для освітлення того ж столу та рідше ще одне вікно для освітлення спального кута. Тобто торцевий фасад у хат Полтавщини найчастіше мав одне або два вікна, на відміну від східних районів, де застосовувалася лише тривіконна композиція житла, у чому спостерігається вплив російського народного житла. Задній фасад, орієнтований завжди на північні румби, позбавлений віконних отворів, і якщо в ньому зрідка й робили вікно, то дуже малих розмірів і часто без рами, просто шматок скла вмазували в стіну. Таке розташування вікон обумовлювалося найбільш раціональною орієнтацією будинку по сторонах світу та потребою в кращому освітленні окремих частин приміщення [1].

У контексті актуальних проблем відродження, збереження та використання традицій національного народного мистецтва дослідження його образно-стильових рис і композиційних закономірностей має важливе значення. Цінність такого дослідження полягає в тому, що основна увага приділяється не конкретним творам як художньо-ціннісним явищам, а виявленню загальних закономірностей морфології розвитку народної художньої мови, її образності, краси, гармонійності.

Також подібні дослідження образно-стильових рис мистецтва народного розпису мають ще одну досить важливу мотивацію. Відродження народних промислів, проектування та виготовлення виробів побутового дизайну,

художньо-творча робота в галузі декоративного мистецтва неможливі сьогодні без залучення до цих процесів сучасних комп'ютерних технологій, а вони, в свою чергу, вимагають особливої знакової абетки, що має бути покладена в основу спеціальної методики, яка дозволяла б у діалоговому режимі «художник – комп'ютер» досліджувати аналоги та прототипи, створювати високохудожні сучасні зразки декоративно-ужиткового мистецтва з властивостями, притаманними творам традиційного українського народного мистецтва.

#### Використані джерела

1. Самойлович В.П. Народна творчість в архітектурі сільського житла. – Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1961. – 341 с.: іл.
2. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 2 / Під ред. А.П. Пономарьова. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – 544 с.: іл.
3. Історія Української архітектури / Ю. С. Асєєв, В. В. Вечерський, О. М. Годованюк, М. М. Дьомін, С. Б. Зіміна, С. К. Кілессо, С. Д. Крижицький, А. П. Мардер, І. Р. Могитич, З. В. Мойсеєнко, Р. С. Орлов, Л. В. Прибега, А. О. Пучкова, В. І. Тимофієнко, Т. О. Трегубова, В. Г. Штолько / За редакцією В. І. Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 471 с.

#### Аннотація

В статті розглядаються основні образно-композиційні особливості народного жилия Полтавщини XVIII – початку XX століття.

Ключевые слова: українська народна архітектура, народне жилие, образно-композиційні рішення.

#### Annotation

In the article the basic vividly-composition features of folk habitation of Poltava of XVIII – to beginning of XX age are examined.

Keywords: Ukrainian folk architecture, folk habitation, vividly-composition decisions.